

NİZAMİ XUDİYEV

filologiya elmləri doktoru, professor

**AZƏRBAYCAN
RADIO VƏ TELEVİZİYASI
BU GÜN**

Bakı – 2000

410
X 90

Elmi redaktoru: **Kamal ABDULLAYEV**
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: **Zahid XƏLİLOV**
filologiya elmləri doktoru, professor
Fazil ƏHMƏDOV
filologiya elmləri namizədi

N.M.Xudiyev
X 90 **Azərbaycan radio və televiziyası bu gün.** Bakı, «Təhsil»
EİM, 2000, 210 səh.

Azərbaycan radiosu və televiziyasının bu günündən bəhs edən monoqrafiya professor N.Xudiyevin son dövr elmi araşdırmalarının, teleradio şirkətinə rəhbərliyi dövründə apardığı dərin müşahidələrinin məhsuludur. Müəllif milli radio və televiziyamızın təşəkkülünü, inkişafını, formalaşmasını mərhələ-mərhələ izləməklə yanaşı bütövlükdə teleradio məkanında gedən prosesləri dərinlən təhlil edir, filoloq-alim kimi burada özünü göstərən yaradıcılıq problemlərinə obyektiv münasibətini bildirir. Monoqrafiyada teleradio verilişlərinin spesifikasiyasına, hazırlanma xüsusiyyətlərinə, yayım siyasəti ilə bağlı konseptual məsələlərə geniş yer verilmişdir.

Kitab geniş oxucu kütləsi və ali məktəblərin jurnalistika fakültəsinin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

M-00871
X 2000, Qrifli nəşr
70-01-22

© «Təhsil» EİM, 2000

GİRİŞ

Yaşadığımız üçüncü minilliyin ərəfəsində dünyanın global informasiya məkanında İnternet, kompüter-peyk kommunikasiya şəbəkəsi kimi nəhəng rabitə sisteminin hegemonluğuna baxmayaraq, planetimizin müxtəlif guşələrində yaşayan, yaşından, dini-irqi mənsubiyyətindən, peşəsindən asılı olmayaraq milyardlarla insanın ən operativ informasiya ilə təmin olunmasında radio və televiziya yayımı öncül mövqeyini saxlayır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının bütün dünyada tanınmasında, Azərbaycan gerçəkliklərinin yayılmasında, eləcə də müstəqil dövlətimizin demokratik cəmiyyət quruculuğu sahəsində nailiyyətlərinin təbliğində televiziya və radiomuz önəmli rol oynayır.

Dünyanın əksər ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da radio yayımının başlaması ötən əsrin 20-ci illərinə təsadüf edir. İlk günlərdən radionun müqayisəyəgəlməz dərəcədə güclü təşviqat və təbliğat vasitəsi olduğunu başa düşən sovet hökuməti bütün müttəfiq respublikaların radiolaşdırılması barədə qərar qəbul etmişdi. Həmin dövrdə ölkəmizdə radio sənətinin təşəkkülü və formalaşması ilə Ü.Hacıbəyov, M.Maqomayev, C.Cabbarlı,

M.S.Ordubadi kimi sənət korifeylərinin məşğul olması dinləyici auditoriyasının bu informasiya vasitəsinə maraq və tələbatını qat-qat artırır. Radio uzun müddət siyasi təbliğat maşını olmaqla yanaşı Azərbaycan mədəniyyətinin, ilk növbədə dilimizin, musiqimizin əvəzsiz qoruyucusuna çevrilmişdir.

Azərbaycanda radio və televiziyanın cəmiyyət həyatına daxil olması geniş kütlələr tərəfindən "əsrin möcüzəsi" kimi qarşılanmışdı. Adamlar elektron dalğaların köməyi ilə ən uzaq məsafələrdə baş verən hadisələr haqqında tək-cə eşitmir, həm də bu hadisələrin necə baş verdiyini görə bilirdilər. Başqa sözlə, özləri də bu hadisələrin bir növ iştirakçlarına çevrilirdilər ki, bu da şübhəsiz, yeni, "görüntülü danışan qutu"nun geniş kütlələrə təsirini gücləndirirdi. Dünya təcrübəsində olduğu kimi, Azərbaycanda da televiziyanın təşəkkül prosesi ilk növbədə onun təsvir vasitəsilə inandırıcı, mötəbər informasiya çatdırmaq, tamaşaçıları marifləndirmək və asudə vaxtlarında əyləndirmək funksiyası ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Başqa sözlə, televiziya və radio Azərbaycanda fəaliyyətə başladığı ilk günlərdən xalqın sonsuz etimad bəslədiyi möhtəşəm bir məbədə çevrilmiş, uzun illər ərzində özünəməxsus bir mədəniyyət məktəbi rolunu oynamışdır.

Azərbaycan öz istiqlalına nail olduğdan sonra da teleradiomuz dünyanın elektron-rabitə məkanında gedən proseslərdən geri qalmamış, dünya televiziyasının təcrübəsindən faydalanaraq müstə-

qilliyimizin və dövlətçiliyimizin tribunasına çevrilmişdir. Bu illərdə yeni dövlət quruculuğu sahəsində nəzərəcarpacaq nailiyyətlərin fonunda Azərbaycan televiziyası və radiosu da ictimai-siyasi, mədəni-maarif, musiqi və idman sahəsində verilişlərin hazırlanması, proqramların ümumi intellektual səviyyəsinin yüksəlməsi ilə bağlı mühüm nailiyyətlər qazanmışdır. İndi İnternet şəbəkəsi ilə Azərbaycan televiziyasına bütün dünya baxır, yer kürəsinin hər tərəfində bizi dinləyirlər. Təsadüfi deyildir ki, gördüyü bu nəhəng işlərə görə respublika prezidenti, müdrik dövlət xadimi H.Əliyev teleradionu xalqın milli sərvəti adlandırmışdır.

Hazırda Azərbaycan televiziyası və radiosu özünün çiçəklənmə dövrünü yaşayır. Xüsusilə 1996-cı ildən sonra televiziya və radiomuzun həyatında yeni inkişaf mərhələsi başlanmışdır. Bu dövrdə teleradio şirkətinin maddi-texniki bazasını yenidən qurmaq, xüsusən efir-aparat sistemini təzələmək, yayım və montaj otaqlarını ən müasir texnologiya ilə təchiz etmək sayəsində mühüm işlər görülmüşdür. Bununla yanaşı Azərbaycan Dövlət Televiziyasının mənəvi-intellektual qüvvəsi də bu kütləvi kommunikasiya sahələrinin müasir tamaşaçı-dinləyici tələbləri səviyyəsinə yüksəlməsində öz sözünü deyə bilmişdir. Hazırda ekran-efirdə özünə yer tutmuş verilişlər Azərbaycan həqiqətlərini, mövcud gerçəkliyi dolğun əks etdirməklə yanaşı auditoriyanın yüksək zövqünü də oxşamaqdadır.

Daha bir mühüm cəhəti qeyd etmək vacibdir: Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radiosunun bu günkü səviyyəyə yüksəlişi, əldə etdiyi nəzərəçar-pacaq uğurlar şübhəsiz ki, respublika prezidenti Heydər Əliyevin bu strateji sahəyə istər 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbər təyin edildiyi dövrdə, istərsə də 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra, onilliklərlə göstərdiyi böyük diqqət və qayğısının parlaq təzahürüdür. Azərbaycan televi-ziyası və radiosunun son 30 illik fəaliyyətinin tədqiqi, təhlili, arxiv sənədlərinin araşdırılması bu həqiqəti inkaredilməz şəkildə sübut edir. Xalqımızın milli sərvəti olan, hazırda dövlət şirkəti kimi fəaliyyət göstərən teleradiomuz illər boyu məhz prezident Heydər Əliyevin tükənməz qayğısı, bu mühüm sahəni daim diqqət mərkəzində saxlaması və hərtərəfli köməyi sayəsində zaman-zaman tərəqqi edərək, müasir səviyyəyə gəlib çatmışdır. Sizə təqdim olunan kitabda məhz bütün bunlar barədə ətraflı söhbət açmağa çalışmışıq.

AZƏRBAYCAN RADİOSU BU GÜN

RADIO, DİNLƏYİCİ VƏ CƏMIYYƏT

XIX əsrin axırlarında meydana gələn radiodan əvvəlcə rabitə sistemində, sonra isə hərbi işlərdə istifadə olunmağa başlandı. 1900-cü ilin qışında Finlandiyada Lavensaa-ri gölündə fəlakətlə üzleşmiş balıqçıların xilas olunmasında radioteleqrafin böyük rol oynaması onun praktiki əhəmiyyətini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Tədricən radiosiqnalların əhatə dairəsi genişlənərək əvvəlcə ölkələri, sonra isə qitələri bir-birinə yaxınlaşdırdı. Artıq XX əsrin əvvəllərində radio dalğaları Atlantik okeanı üzərindən keçərək Amerika və Avropa arasında görünməz rabitə körpüsünə çevrildi. Tezliklə radio güclü kommunikasiya vasitəsi kimi cəmiyyət həyatına nüfuz etməyə başladı.

Lakin Birinci dünya müharibəsi radionun inkişafını ləngitdi. Yalnız dünyanın siyasi mənzərəsini xeyli dəyişən bu müharibədən sonra Avropa ölkələrində, ilk növbədə isə İngiltərə, Hollandiya, Almaniya və Fransada kütləvi radio verilişləri başlandı. Beləliklə, bəşəriyyət radio kimi nəhəng bir kütləvi informasiya vasitəsi əldə etmiş oldu. Efirde müxtəlif səpkili verilişlərin peyda olması ilə əlaqədar rabitənin bu növü həm kütləvi informasiya va-

sitəsi, həm də mədəniyyət carçısı rolunu oynamağa başladı. Bütün bunlar isə yarandığı vaxtdan etibarən radionun ildırım sürətilə cəmiyyətin mənəvi həyatına daxil olmasına imkan verdi. O, bəşər ünsiyyətinin qaydalarına, mədəniyyətin mövcud institutlarına, həyat və fəaliyyətin bütün sahələrinə mahiyyətə o qədər yenilik gətirdi ki, hər yerdə, həqiqətən, real möcüzə kimi qəbul olundu. Radionun yaranmasından əvvəl də, sonra da elə bir mü-tərəqqi təzahür xatırlamaq çətindir ki, bu cür yekdil həyəcan və heyranlığa səbəb ola bilsin. Heç kəs təşəkkül prosesində ona la-qeyd qalmırdı. Radio ucaqlarda yaşayan kəndlinin də, alimin də, məşhur şairin də, musiqçinin də, dövlət xadiminin də düşün-cəsini eyni dərəcədə heyratə gətirirdi. İlk dövrlər çoxları üçün radio ilə danışmaq böyük xoşbəxtlik idi. Çünki təxəyyülü olan hər bir kəs mikrofon aparatının arxasında on minlərlə dinləyicini görür və bu zaman hiss edir ki, onu qədim dövr tribunlarının yuxu-suna belə girməyəcək sayda kütlələr dinləyir.

Radio nəinki özünün imkanları barədə ən cəsarətli mülahizə-ləri inamla doğruldu, həm də adamların mənəvi həyatında, yeni cəmiyyət quruculuğu sahəsində iştirakını gündən-günə geniş-ləndirirdi. Hələ efrdə insan nitqini səsləndirməyin mümkün ol-madığı bir dövrdə belə radionun gələcək imkanları barədə dəqiq məlumatlar bəlli idi. Məsələn, 1917-ci ilin noyabrında Petroqrada hərbi radio mütəxəssislərinin qurultayında "Radioteleqrafın və radiotelefoniyanın gələcəyi" mövzusunda məruzə edən gör-kəmli rus radiomühəndisi Aleksandr Uqlov demişdi: "Baxın, fər-di mənzildə qəbuledici radiostansiya dayanıb. Ortabab mizin üstündə çərçivə və gücləndirici qoyulub. Yanında isə dalğası gös-tərilməklə ötürücü stansiyaların siyahısı asılıb. Mənzilin sahibi

səhər tezdən daha qəzetləri oxumur, sadəcə olaraq qulağındakı simsiz telefonla qəzetləri dinləyir. Nahar zamanı o, son xəbərləri eşidir, axşam isə güclü radiotelefon qurğusunun köməyi ilə Rusiyaya və Avropaya verilən operaya da qulaq asa bilər. Xarici musiqi həvəskarları istədikləri vaxt fransız operasını da eşidə bilərlər. Bununla əlaqədar ayrıca müştərək müqavilələr bağlanacaq. Cəmiyyətdəki alimlər radiotelefon vasitəsilə məruzələr oxuyacaq, diskussiyalar aparacaqlar. Bu yolla bütün dünya elm nurnuna qər q olacaq. Siyasətçilər isə radiotelefondan təbliğat vasitəsi kimi istifadə edə biləcəklər. Radio rabitəsi bütün dünya mədəniyyətində əzəmətli rol oynayacaq, sözdə yox, əməldə dünya xalqlarını bir ailə şəklində birləşdirə biləcək".¹

Bəli, artıq radio bütün dünyanı dəyişdirə biləcək gerçək bir ixtira kimi meydana çıxmışdı. Lakin tezliklə radionun bu imkanlarından iri dövlətlər bir-birlərinə qarşı pozuculuq aləti kimi istifadə etməyə başladılar. Hətta beynəlxalq aləmdə televiziyanın meydana gəlməsi kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri sistemini tamamlasa da, radio yenə soyuq müharibə vasitəsi kimi ön planda qalırdı. Doğrudur, hələ son dövrlərdə xarici tədqiqatçıların, sosioloqların və jurnalistlərin yazılarında çox vaxt *kütləvi informasiya vasitələri* ifadəsi əvəzinə *kütləvi ünsiyyət vasitələri* termini işlədilirdi. Heç şübhəsiz ki, bununla Qərb ideoloqları bu sistemin mahiyyətini pərdələmək, təbliğatın xarakterini gizlətmək üçün həmin terminologiyaya əl atırdılar. İctimai şüura başqa təsir vasitələri kimi radiodan da danışırkən qərb sosiologiyası kütləvi kommunikasiya anlayışından istifadə edirdi. Məsələn, Ame-

¹ Вах: В диапазоне современности. М., 1985, стр. 31.

rika alimi Viver və fransız sosioloqu Folye kommunikasiya ilə informasiya arasındakı fərqi izah edərkən kütləvi məlumat və təbliğat vasitələrinin, o cümlədən radionun təbliğati xarakterini inkar etməyə çalışdılar. Onlar belə mühakimə yürüdükdülər ki, kommunikasiya anlayışı çox geniş olduğundan kütləvi informasiya vasitələri yox, kütləvi kommunikasiya vasitələri demək lazımdır.

Əlbəttə, məsələnin bu cür qoyuluşu bir terminin digəri ilə əvəz edilməsindən daha ciddi məqsədlərə xidmət edirdi. Termin dəyişikliyinə zahiri məntiqi onun əsl mənasını arxa plana çəkmək üçündür. Nəzərə almaq lazımdır ki, 40-cı illərin ortalarından SSRİ-yə və sosializm birliyinə qoşulub soyuq müharibəyə başlayan Qərb dünyası müxtəlif yollarla bunu gizlətməyə, kütlələrlə ünsiyyət məsələsinə müxtəlif mövqelərdən yanaşmaq taktikasına əl atmağa çalışdılar.

Lakin bütövlükdə informasiya vasitələrinin necə adlandırılmasından asılı olmayaraq, radio bu gün cəmiyyət həyatında mühüm rol oynayır. O, mənsub olduğu cəmiyyətdə müəyyən strateji mövqe tutaraq həmin cəmiyyətin ideya cəhətdən müdafiəsi və müvafiq istiqamətdə ictimai rəyi formalaşdırmaq vəzifəsini yerinə yetirir. Ümumiyyətlə, kütləvi məlumat və təbliğat vasitələri sistemində bu vəzifənin ən operativ və çevik icraçısı məhz radiodur.

Təbiidir ki, hər bir kütləvi informasiya vasitəsi qarşısında duran təbliğatçılıq və informasiya vermək vəzifəsini öz spesifikasiyasına uyğun bir şəkildə gerçəkləşdirir. Bəs radio bu vəzifəni necə yerinə yetirir? Ümumiyyətlə, kütləvi məlumat və təbliğat vasitələri sistemində radionun yeri nədən ibarətdir? Bu mənada dövlət sistemindəki radio ilə bugünkü müasir Azərbaycan radiosu arasında hansı prinsiplial fərqlər var?

Radio uzun müddət ideoloji təbliğat sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi, qüdrətli təbliğat və təşviqat vasitəsi hesab edilib. O, partiya mətbuatının və sovet jurnalistikasının ən mübariz ənənələrinə əsaslanırdı. Həmin radio süni pafosa arxalanır və daha çox xarici ölkələrdə sovet həyat tərzini haqqında illüziya yaradırdı. Bu gün isə radioya münasibət xeyli dəyişmişdir. O, müstəqil bir dövlətin səsi, onun döyünən ürəyi, dünyaya açılan təbliğat-tanıtma pəncərəsidir. Bu radio ilk növbədə Azərbaycan mədəniyyətinin – musiqisinin, həm də xalq mədəniyyətinin təbliğatçısı və qoruyucusudur. Dünənki radiodan ən prinsipial fərq isə burada imperiya düşüncəsinə xidmət edən adamların yox, müstəqil düşüncə daşıyıcısı olan, öz dövlətlərinin mənafeyini hər şeydən üstün tutan və ona xidmət edən istedadlı insanların çalışmasıdır. Bəs radionun konkret ifadə vasitələri və spesifik xüsusiyyətləri hansılardır?

Canlı söz, musiqi və səs effektləri radionun üç başlıca ünsürüdür. Radio verilişlərini başqa informasiya və təbliğat vasitələrindən fərqləndirən əsas cəhət onun yüksək operativliyi və sinxronluğudur.

Radio verilişlərinin spesifik xüsusiyyətləri isə bütün proqramlarda üzə çıxır. Bunu alim də, ziyalı da, adi dinləyici də çox aydın duya bilir. Bu birbaşa qavrama ilə bağlıdır. Məsələn, qəzet oxuyanda, adətən, ən mühüm yazılara baxanda ikinci dərəcəli məsələləri bir kənara qoyursan. Bu iş gözlə görünür. Dinləyəndə isə çox şey hər bir sözün səslənməsindən, onun qulağa necə dəyməsindən asılıdır. Oxuyan zaman görmə qavrayışı rol oynayırsa, qulaq asan zaman eşitmə qavrayışı əfərlənən materialın səslənməsini təmin edir; iş bundadır ki, eyni fikri həm oxumaq, həm də eşitmək üçün eyni təsirlə ifadə etmək həmişə

mümkün olmur. Deməli, radionun spesifikası hər şeydən əvvəl miqyas etibarilə nəhəng, misilsiz və tərkib etibarilə müxtəlif olan dinləyici auditoriyasından, ən müxtəlif vasitələrin, proqram növləri və formalarının əlaqələndirilməsindən, həmçinin qəzet, jurnal və kitabdan fərqli olaraq, radio verilişlərinin yalnız qulaqla qavranılmasından ibarətdir.

Əlbəttə, birinci növbədə dinləyici auditoriyasını nəzərə almaq lazımdır. Çünki klub, yaxud hər hansı auditoriya məruzəçisindən, eləcə də meydan natiqindən fərqli olaraq, radiojurnalist öz dinləyicilərinə görünməz tellərlə bağlanır. Geniş auditoriyayı təmsil edən milyonlarla adam nəinki radiostudiyadan, həm də bir-birlərindən məsafəcə çox uzaqda olurlar.

Radioya xas olan xüsusiyyətlərdən biri də verilişlərdə canlı çıxışların səslənməsidir. Mikrofon qarşısında çıxışlar, alim və mütəxəssislərin söhbəti, qısa şərhləri, müsahibələri verilişlərin canlılığını artırır, dinləyici auditoriyası ilə ünsiyyəti möhkəmlədir.

Verilişlərin emosional təsirini gücləndirmək, fikrin daha da yaxşı qavranılmasına nail olmaq üçün radioda musiqi parçalarından, müxtəlif səs effektlərindən istifadə edilir. Bu prosesdə dinləyici verilişdə təsvir olunan hadisələri bütün təfərrüatı ilə göz önünə gətirir, baş verən hadisənin şahidinə çevrilir.

Radioda görmə amili yoxdur, biz onun verilişlərini yalnız eşidirik. Amma bu heç də o demək deyil ki, radionun "korluğu" onun qüsurudur. Hamı meydana gəlmiş gündən radionun bu cəhətini onun əsas şərtliyi kimi qəbul edir. Radionun öz xüsusiyyətləri, öz dili və hər hansı informasiyanı, verilişi çatdırmaq üçün öz işarələr sistemi – semiotikası vardır. Radio verilişi səs sırasının istənilən işarəsini səsləndirə bilər və səsləndirir də. Lakin həmin

işarələr radio verilişində yalnız köməkçi rolunu oynayır. İnsan nitqi, musiqi və müxtəlif səs effektləri – siqnalların birləşməsi radio verilişlərinin ifadə imkanlarını xeyli dərinləşdirir, modallığı, tempi, nitqin ardıcılığını çox incəliklə tənzimləyir.

Radionun bir xüsusiyyəti də dinləyici auditoriyasının kütləvi informasiya almaq üçün istənilən qədər mənbə seçə bilməsidir. Biz tranzistoru qurdalayarkən gur dalğalar axınına düşürük. Bu o deməkdir ki, radio efiri ən çox yüklənmiş informasiya mühiti yaradır. Əgər dünənə qədər bu efirdə dünyanın iki kütləvi informasiya sistemi təmsil olunurdusa və bunlar bir-biri ilə mürəkkəb siyasi, ideoloji mübarizə aparırdılarsa, bu gün vəziyyət xeyli dəyişib. Əgər dünənə kimi radioya kütləvi informasiya növü kimi konkret ideoloji vəzifə verilirdisə, bu gün yalnız maraqlı veriliş yaratmaqla efirdə duruş gətirmək mümkündür. Buna görə də indi bütün kütləvi informasiyanın nüfuzu məhz radio verilişlərinin səviyyəsindən asılıdır.

Radio verilişləri əsasən kollektiv əməyin bəhrəsi olur. Yəni həmin əsərlərin yaranmasında mətni hazırlayanın, informasiya çatdıranın və ayrı-ayrı məlumat müəlliflərinin əməyi var. Hətta konkret jurnalistin hazırladığı materialda belə rejissor düşüncəsi, redaktor ideyası, operator yeniliyi özünü göstərir. Deməli, bütövlükdə veriliş üçün həmin kollektiv məsuliyyət daşıyır.

Biz tez-tez radioproqram anlayışı da eşidirik. Radio proqramlarını ayrıca götürülmüş halda, müxtəlif vaxtlarda davam edən dövrü məlumatlar sistemi kimi təsəvvür etmək olar. Lakin həmin proqramların hər biri radiostansiyanın verilişlər cədvəlinə uyğun olaraq, dəqiq vaxtda efirə ötürülür və hərəsinin də öz məqsədi, öz xüsusiyyəti var.

Radio verilişinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də onun çoxproqramlı olması, başqa sözlə desək, efiərdə eyni zamanda bir neçə proqramın paralel səslənməsidir. Doğrudur, həmin proqramlar bir-birindən istər məzmununa, istərsə də formasına görə fərqlənir. Üstəlik radio dinləyicilərinin müxtəlif maraqlarını və tələbatını təmin edir. Çoxproqramlılıq təsadüfi göstərici deyil, o, müəyyən tarixi məqamda yaranıb, iqtisadi, sosial, milli və mədəni şərtlərin son dərəcə çoxşaxəli olmasını əks etdirir.

Radio verilişləri müxtəlif janrlarda hazırlanır. Yəni veriliş ümumi anlayışdır və verilişin adı ilə efiərə çıxan bu məhsullar müxtəlif janrlarda olur. Həyat həqiqətlərini əks etdirmə üsuluna görə jurnalistikada şərti olaraq üç yerə (informasiya, analitik və publisistik) bölünmüş janr təsnifatı radioda da özünü göstərir. Radio janrları digər janrlara genetik və funksional yaxınlığına baxmayaraq, çox qabarıq səs təkrarsızlığına malikdir və onların vəzifəsi budur ki, həmin səs effektindən verilişlərin effektinin gücləndirilməsi üçün maksimum istifadə etsinlər. Bununla əlaqədar, xüsusilə nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir janr sadəcə olaraq müəyyən qəlibə düşmüş sabit forma deyil, həm də radio verilişində təcəssüm edilən canlı bir prosesdir.

Hazırda radionun bir sosial xüsusiyyəti də budur ki, bu “danişan qutu” televiziya ilə rəqabət şəklində fəaliyyət göstərir. Doğrudur, bu gün “televiziya radionu məhv edəcək” şüarı 20-30 il əvvəl olduğu kimi qətiyyətlə səslənmir. Amma lap əvvəldən radionun öz potensial xüsusiyyət və keyfiyyətlərinin hərtərəfli inkişafına çalışanlar həmişə qəti əmin idilər ki, televiziya özünəməxsus radio yaradıcılığına xələl gətirə bilməz. Yalnız radioya xas olan imkanlardan yaradıcılıqla istifadə etməyə can atanlar radionun

nədənsə pis, yaxud nədənsə yaxşı olduğunu iddia etmirdilər. Onların şüurunda belə bir əsaslı təsəvvür formalaşmışdı ki, radio nə isə tamam başqa, yaradıcılığın tam spesifik bir sahəsidir. Axı televiziyanın yaranmasına və onun özgə sahələrə "təcavüzünə" qədər heç kəs, heç vaxt iddia etməmişdi ki, teatr kitabdan, kino musiqidən və yaxud hər hansı mühüm məsələnin müzakirəsi üçün adamların şəxsi görüşü telefon danışığından daha yaxşıdır.

Vizual sənətlər sahəsinə televiziya kimi bir nəhəngin çıxması ünsiyyətin müxtəlif üsullarının verilən xəbərin məzmun müxtəlifliyinə, müxtəlif səciyyəli olmasına şübhələri artırmadı. Getdikcə aydın oldu ki, radio efirə verdiyi bütün materialların əsasında həyati (mənavi) materialın başqa kəsiyini, başqa məzmununu nəzərdə tutur. Biz hələ onu demirik ki, televiziya proqramı ilə müqayisədə radio verilişinin forması mütləq şəkildə başqalaşır. Buna görə də məlumatın auditoriya tərəfindən qəbulu və mənimsənilməsi zamanı məzmun xeyli dəyişilir. Bu prinsip isə radio verilişlərinin bütün növlərinə, bütün məlumatlarına aiddir. Çünki radio bəşər ünsiyyətinin özünəməxsus səs çalarları olan və elektromaqnit dalğalarının şüalandırılması ilə yayılan akustik siqnallar arasında fəaliyyət göstərən üsuldur. Yeni görünməzliyin, görmə amilinin olmamasını ona irad tutmaq nəinki yersizdir, hətta bu, bütövlükdə radionun mahiyyətini təhrif etməkdir.

Tədqiqatçıların əksəriyyəti televiziya ilə rəqabətdə olan radionun taleyi barədə bu fikirdədirlər ki, televiziyanın meydana çıxdığı ilk 10-15 ildən sonra çətin rəqabət arxada qalıb. İndi radio nəinki özünə gəlib, hətta çiçəklənmə dövrü keçirir. Məsələn, Birləşmiş Ştatlarda radiostansiyaların bir çoxu televiziyadan daha gəlirli hesab olunur. Buna görə də həmin ölkədə radiostansiya-

ların sayı xüsusən 10-15 ildə xeyli artıb. Bir çox ştatlarda, o cümlədən Virciniya, Ohaya və Kaliforniyada radioların sayı televiziya stansiyalarından bir neçə dəfə çoxdur. 1998-ci ilin statistikasına görə, təkcə 3 milyon əhalisi olan Ayova ştatında 40 gündəlik, 258 həftəlik qəzet və 12 telekanal fəaliyyət göstərsə, radiostansiyaların sayı 195-ə çatıb.¹ Bizcə, belə sürətli dəyişikliyin bir neçə səbəbi var. Əvvəla, dinləmə şəraitinin münasibliyinə diqqət yetirmək lazımdır. Çünki televiziyadan fərqli olaraq, radio bizi digər işlərdən ayırmır və onu dinləmək üçün xüsusi rahat şəraitə ehtiyac yoxdur. İkincisi, radio televiziya ilə rəqabəti duyaraq geniş səpkili mürekkəb və bəzən anlaşılmaz verilişlərdən tezliklə imtina edərək öz payına düşən musiqi və xəbərlərdən daha bərk yapışdı. Üçüncüsü, radio sadəcə mövcud deyil, o həm də yəni-dən tərəqqi edir. Bu tərəqqi rahatlıqla əldə gəzdirilən, yaxud cibə qoyulan tranzistorların əmələ gəlməsi ilə daha geniş vüsət aldı. Nəhayət, radio proqramlarını yayımlamaq üçün böyük maliyyə və gözqamaşdırıcı texnikaya ehtiyac yoxdur. Məhz bu amillər müasir dövrdə radionu getdikcə populyarlaşdırır. Amma bu gün televiziya ilə radio arasında daha kəskin "sağlam mübarizə" şəraitini son illər bədii verilişlər sahəsində özünü göstərir ki, artıq bu sırf konsepsiya məsələsidir. Əlbəttə, bunu danmağa lüzum yoxdur ki, hazırda daha məqbul, universal ünsiyyət vasitəsi olan televiziya auditoriyaya hərtərəfli mənəvi təsir edən sosial institutlar sistemində xüsusi yer tutur. Gerçəkliyi audiovizual əks etdirməyin ən effektiv və unikal vasitəsi səviyyəsində yüksəlmiş televiziya həmişə "artıq mövcud olan" məhsulların reproduksiyala-

¹ Q. M ə h ə r r ə m o v. Radio dalğalarında: Bakı, 1999, səh. 24.

215713

rını hazırlamaqla kifayətlənməyib, həm də özünün xüsusi "əksetdirmə sahəsi"ni, öz təsir üsullarını və üslublarını tapmağa, informasiyaların yayılmasının indiyədək üzə çıxarılmayan yollarını işləyib hazırlamağa cəhd edir. Buna görə də "spesifika" barədə uzun-uzadı söhbətlər boş söz deyil. Amma bunlarla yanaşı bu gün televiziyanın yalnız uğurları və populyarlığı barədə düşünmək azdır; ənənəvi "mədəni mühiti" qorumaq və qayğısına qalmaq vacibdir. Bu, ona görə zəruridir ki, gələcəkdə yalnız ekran maraqları ucbatından adamların mənəvi tələbatı məhdudlaşdırılmasın, onlar bütün mədəni vasitələrdən imtina edib, təkcə televiziya ilə kifayətlənməsinlər. Bu, ilk növbədə kifayət qədər inkişaf etmiş və zəngin ünsiyyət vasitəsi təcrübəsi toplanmış radioya aiddir.

Beləliklə, əvvəldə dediklərimizi ümumiləşdirərək belə qənaətlə gələ bilirik ki, bu gün radio KİV sistemində və eləcə də cəmiyyət həyatında olduqca mühüm yer tutur. Bəzən belə müddəalar irəli sürürlər ki, guya mövcud populyar radio proqramlarından heç biri müasir radioverilişləri sisteminə xas olan sosial funksiyalar kompleksini tam şəkildə əhatə edə bilməz. Lakin son illər meydana çıxan informasiya proqramları, xüsusən "Bi-Bi-Si" radiostansiyasının təcrübəsi göstərir ki, informasiya buraxılışlarının sosial funksiyasını artırmaqla bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək mümkündür. Çünki gün ərzində efirdə qısa tematik musiqi blokları ilə növbələşən informasiya proqramları müəyyən sosial funksiyaları da yerinə yetirə bilər.

Radionun yaranışı mətbuatdan sonra cəmiyyətə hər hansı informasiyanı kütləvi şəkildə yaymaq imkanı verdi. Amma qəzətdən fərqli olaraq, radionun auditoriyası milyonlar idi. Çünki "sim-

siz teleqraf" olan radio elektromaqnit dalğaları ilə ən ucqar məkanlara belə yayılaraq XX əsrin 50-ci illərində insanları şüurunə hakim kəsilirdi. Cəmiyyət radioya etibarlı və operativ informasiya mənbəyi, hər şeyi vaxtılı-vaxtında deyən xəbər daşıyıcısı kimi baxırdı.

Radio bu gün də populyar informasiya vasitəsidir. O, cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrindən, o cümlədən insanları narahat edən problemlərdən söz açaraq dinləyiciləri məlumatlandırır, digər tərəfdən isə efirdə maraqlı ədəbi-bədii və musiqi proqramları səsləndirməklə onların estetik zövqünü oxşayır, insanları əyləndirir.

Hazırda respublikamızda iki dövlət kanalından (birinci kanal və "Araz") başqa bir neçə özəl radio da fəaliyyət göstərir. Dinləyicilər rəsmi kanallarla yanaşı "Azad Azərbaycan", ANS-ÇM-ə və s. də qulaq asa bilirlər. İndi ölkəmizin hər bir vətəndaşı əvvəllər Münhendən, indi isə Praqadan yayımlanan "Azadlıq" (1953-cü ildən), Londondan "Bi-Bi-Si" (1994) və Vaşinqtondan "Amerikanın səsi"nin (1982) azərbaycanca verilişlərinə maneəsiz qulaq asmaq imkanı qazanıblar. Bu isə yalnız cəmiyyət məsələsi deyil. Dünyanın müxtəlif düşüncə mədəniyyətlərinə mənsub olan radiolar Azərbaycan dilinin intellektual, informativ, emosional ifadə zənginliyini, çevikliyini, dinamizmini təmin edir.

RADIO VƏ AZƏRBAYCAN GERÇƏKLİKLƏRİ

*A*zərbaycan radiosu ilk dəfə 1926-cı il noyabrın 6-da Respublika Elmlər Akademiyasının indiki İstiqlal küçəsində yerləşən binasından efirə çıxmışdır. Üç dildə səsləndirilən “Danışır Bakı!” sözləri ilə ölkəmizdə müntəzəm radio verilişlərinin başlanğıcı qoyulmuşdur. İlk vaxtlarda radio verilişlərinin əsasını qəzet materiallarının oxunuşu, mühazirəçilərin, partiya xadimlərinin, yazıçı və şairlərin çıxışları, xanəndə və çalğıçıların konsertləri təşkil edirdi. Azərbaycan dilində səslənən radio verilişlərini ilk diktorlar – İsmayıl Əlibəyov, Ənvər Həsənov və Rəyihə İmanzadə aparırdılar. Elə ilk günlərdən radionun güclü təşviqat vasitəsi olduğunu gören bolşevik hökuməti bütün SSRİ ərazisində, o cümlədən Bakıda onun sürətlə inkişaf etməsinə çalışırdı. Bu məqsədlə 1927-ci ilin fevralında Bakıda radio verilişinə həsr olunmuş xüsusi müşavirə çağırılmış, 1928-ci ilin aprelində respublikanın iri şəhər və rayonlarının radiolaşdırılması planı təsdiqlənmişdi. Həmin plana əsasən Sabunçu və Suraxanıya translyasiya xətti çəkmək, Sabunçuda studiya ilə birlikdə qəbuledici, gücləndirici stansiyalar, Suraxanıda gücləndirici, yardımçı stansiya, Pirallahı adasında güclü qəbuledici stansiya, Binəqədi rayonunda 5 qəbuledici stansiya qurmaq, şəhər və Zavağzal rayonlarına translyasiya xətti çəkmək, fəhlələrinin sayı 150-dən artıq olan bütün müəssisələrdə və klublarda reproduktorlar qoymaq nəzərdə tutulmuşdu. 1929-cu ilin sonlarında Bakıda yeni

“RV-8 marşı” (M.Maqomayevin) radionun musiqi rəmzinə çevrildi. 20-ci illərin sonu 30-cu illərin əvvəllərində radio ilə Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Cəfər Cabbarlı, Məmməd Səid Ordubadi, Hüseyn Nətiq, Məmməd Rahim kimi məşhur ədəbiyyat və incəsənət xadimləri əməkdaşlıq edirdilər.

İlk illərdə radio əsasən iqtisadi-quruculuq işlərinin tərənnümçüsü kimi çıxış edir, sosializm yarışını məsələlərini işıqlandırır. Əlbəttə, həmin dövrdə musiqi, mədəniyyət və teatr da təbliğ olunurdu.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Azərbaycan döyüşçülərinin igidliyindən, cəbhəyə köməyimizdən, xalqımızın qələbəyə sarsılmaz inamından bəhs edən operativ xəbərlər, ictimai-siyasi və ədəbi-bədii verilişlər əsas yer tuturdu. 1941-ci ilin avqustundan İran və Türkiyə üçün ilk radio verilişləri səslənmişdir.

Müharibədən sonrakı dövrdə Azərbaycan radiosunun maddi-texniki bazası daha da möhkəmlənmiş və o, kütləvi informasiya və təbliğat vasitələri sırasında qabaqcıl yerlərdən birini tutmuşdur.

1926-cı ildə gün ərzində cəmi yarım saat musiqi və xəbərlər verilirdisə, bu gün radiomuz Azərbaycan, ingilis, alman, fransız, rus, ərəb, türk, fars, kürd, ləzgi, talış, gürcü və erməni dillərində gün ərzində 50 saata yaxın veriliş hazırlayır. Bunun 18 saati birinci proqramın, 19 saati “Araz” proqramının, 8 saati xarici dillərdə verilişlər studiyasının payına düşür. Azərbaycanın 17 rayonunda yerli radio verilişləri fəaliyyət göstərir. 1964-cü ilin oktyabr ayından fəaliyyət göstərən “Araz” radiostansiyasını bu gün nəinki respublikamızda, onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda, onlarca xarici ölkələrdə dinləyirlər. Bunu dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrindən aldığımız dinləyici məktubları təsdiq edir.